

ANALÝZA ŠKONÍCH VZDĚLÁVACÍCH PROGRAMŮ VE VZTAHU K TERÉNNÍ VÝUCE

Hana Svobodová^{1,a}, Darina Mísařová^{2,b}, Eduard Hofmann^{3,c}

^{1, 2, 3} Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Poříčí 7,

603 00 Brno

^a 67632@mail.muni.cz, ^b misarova@ped.muni.cz, ^c evhofmann@seznam.cz

*Hana Svobodová

Abstrakt.

Systém kurikulárních dokumentů je v České republice vytvářen na dvou úrovních – státní a školní. Státní úroveň v systému představují Národní program vzdělávání a rámcové vzdělávací programy (RVP), které vymezují závazné rámce vzdělávání pro jeho jednotlivé etapy. Školní úroveň představují školní vzdělávací programy (ŠVP), podle nichž se uskutečňuje vzdělávání na jednotlivých školách. Školní vzdělávací program si vytváří každá škola podle zásad stanovených v příslušném RVP. Cílem příspěvku je obsahová analýza ŠVP vybraných škol (devítiletých základních škol a nižších stupňů osmiletých gymnázií) ve vztahu k terénní výuce jako silné výukové strategii. Analyzováno je zejména zakotvení různých forem terénní výuky v učebních plánech a učebních osnovách z hlediska času, prostoru, vyučovaných předmětů, forem, komplexní koncepce atd. Prvotní analýza, do které jsou zahrnuty všechny formy terénní výuky od vycházek, terénních cvičení, exkurzí, školních výletů až po integrovanou terénní výuku, ukazuje, že terénní výuka sice v ŠVP v různých formách zařazena je, avšak hodiny terénní výuky nejsou explicitně vyjádřeny ve studijních plánech a skrývají se pod standardní výukou různých předmětů – na 2. stupni ZŠ nejčastěji ve výuce přírodopisu, zeměpisu (u obojího např. pozorování v krajině, náčrty, práce s mapou), ale také dějepisu, českém jazyce a dalších předmětech pod názvem exkurze nebo výlety. Jen velmi málo škol dokáže všechny uvedené formy terénní výuky zahrnout do celkové koncepce školy tak, aby byla vidět jejich vzájemná propojenost. Analýza ŠVP mimo jiné poukázala i na další nedostatky v návaznostech učiva jednotlivých předmětů na různých stupních škol.

Klíčová slova: školní vzdělávací program, terénní výuka, základní škola, výuková strategie

1. Úvod

Terénní výuka je forma, která je už dlouhá léta považována za velmi silnou výukovou strategii pro pochopení dnešního světa, viz např. Lambert, Balderstoune (2000) nebo Oost et al. (2011). Je specifická pro řadu přírodovědných i společenských disciplín. Zcela zásadní a nepostradatelná je pak pro geografické či biologické vzdělávání. Oblast výchovy a vzdělávání je po celou dobu své existence provázána cyklickými návraty k některým výukovým formám a metodám, které zdánlivě ztratily svůj vzdělávací potenciál. Nejinak je tomu i u různých forem terénní výuky. Z historického hlediska má škola za úkol připravovat své žáky a studenty na reálný život.

V geografickém vzdělávání byl pobyt mimo školu spojován především s nácvičkou orientace v přírodě, vycházkami nebo exkurzemi situovanými především do venkovského prostoru, později rovněž do prostoru městského. Jak je patrné z předchozího textu, měla by terénní výuka mít své místo pevně zakotveno v současném školním kurikulu. Jakkoliv se jedná o její nepostradatelnost, stále se nedaří uplatňovat ji ve výuce všech stupňů a typů škol. Klade velké nároky nejen na učitele, žáky a studenty, ale i na vedení školy a rodiče. Terénní geografická výuka má navíc výrazný mezioborový charakter, nejčastěji je propojená s biologií či tělesnou výchovou, které využívají venkovního prostředí nejen ke strukturovanému pohybu, ale i k vytváření zásad správného a bezpečného chování při pobytu v přírodě.

1.1 Cíl a metody zpracování

Terénní výuka je velmi specifická a její přínos nespočívá jen v kognitivní oblasti, ale má význam i pro afektivní stránku výchovy a vzdělání a podporuje i vzájemnou komunikaci a interpersonální vztahy. Pěstuje u žáků různé druhy dovedností spojené především s praktickými činnostmi v krajině a ve své podstatě se prolíná celým kurikulem základní i střední školy. V České republice však budeme výzkum v oblasti terénní výuky hledat marně. Nemáme tak podvědomí o zařazení terénní výuky do školních vzdělávacích programů a o její skutečné realizaci na základních a středních školách. Tohoto výzkumu se týká jen studie Knechta a Hofmanna (2013). Proto je cílem následujícího příspěvku analyzovat zakotvení terénní výuky (se zaměřením na vyučovací předmět zeměpis) ve vybraných školních vzdělávacích programech (ŠVP) na 1. a 2. stupni základní školy.

Pracovní hypotéza stanovená k uvedenému cíli zní: „*Terénní výuka je na základní škole pojata nekoncepčně, jednotlivé formy terénní výuky na sebe nenavazují ani se vzájemně nedoplňují.*“

Za účelem naplnění cíle proběhla obsahová analýza 50 školních vzdělávacích programů modelových škol – úplných základních škol (1. – 9. třída) či nižších stupňů osmiletého gymnázia v Jihomoravském a Jihočeském kraji. Analýza byla primárně zaměřena na zjištění, zda je ve školách realizována jakákoliv forma terénní výuky a dále zda a jak je uvedena v učebních osnovách a učebních plánech. Hodnocené parametry byly vybrány dle obsahového, časového, lokalizačního a organizačního hlediska (blíže viz dále). Samotné vyhodnocení údajů proběhlo u uzavřených a polouzavřených otázek (blíže viz např. Hendl 2012) pomocí standardních matematicko-statistických metod, u otevřených otázek pomocí analýzy klíčových slov uvedených textů. U těchto otázek je pak nutné podotknout, že se jedná o subjektivní hodnocení autora. Obsahová analýza bude následně verifikována a doplněna řízenými rozhovory s učiteli ve vybraných školách, kteří terénní výuku v jakékoliv formě realizují. Cílem rozhovoru bude např. zjištění, zda má učitel pro terénní výuku podporu ze strany vedení školy, rodičů žáků, zda se jako žák/student v jakékoliv fázi vzdělávání terénní výuky zúčastnil (případně jakých forem), jestli vnímá bezpečnostní rizika výuky v terénu apod.

2.1 Analýza ŠVP

2.1.1 Teoretické zakotvení

S terénní výukou se počítá v Českém vzdělávacím systému v Rámcových vzdělávacích programech už na prvním stupni základní školy především ve vzdělávací oblasti „Člověk a jeho svět“, kde jsou položeny základy přírodních a společenských věd. Je doporučeno využívat v co největší míře místa, kam chodí děti do školy a kde bydlí.

V geografickém, případně přírodovědném obsahu jsou pak obsaženy i další prvky, jako jsou praktická pozorování a jednoduchá měření v krajině. Např. sledování počasí, fenologická pozorování. Žáci se je rovněž učí zaznamenávat do terénních deníků, náčrtů, herbářů apod. S pobytem mimo školu se seznamují žáci dále v tělesné výchově a výchově ke zdraví. Terénní výuka je pevněji zakotvena v jednotlivých vzdělávacích oblastech v RVP ZV (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání) pro 2. stupeň základní školy a v RVP G (Rámcový vzdělávací program pro gymnázia). Konkrétní tematický celek, který se vztahuje přímo k terénní výuce je ukotven v RVP ZV ve vzdělávací oblasti „Člověk a příroda“ u dvou předmětů – geografii – „Terénní geografická výuka, praxe a aplikace“ a v přírodopise „Praktické poznávání přírody“. V RVP G jsou očekávané výstupy k terénní výuce v geografii v tematickém okruhu „Geografické informace a terénní výuka“. V biologii není terénní výuce věnován žádný tematický celek ani očekávaný výstup.

Široké uplatnění může najít terénní výuka i v rámci tělesné výchovy a výchovy ke zdraví. V rámci tělesné výchovy je to např. pobyt v přírodě, táboření, letní a zimní výcvikové kurzy apod. Při všech těchto činnostech se buď vědomě či „automaticky“ využívá řada poznatků i z ostatních předmětů, jako je orientace na mapě, ochrana před výkyvy počasí atd. Na gymnáziu jsou opět zařazeny aktivity spojené s bezpečným chováním při pohybových aktivitách v neznámém prostředí atd. Nový školský zákon postavil učitele českých základních i středních škol do nové situace – převést Rámcový vzdělávací program do úrovně Školního vzdělávacího programu. Jednou z priorit Rámcového vzdělávacího programu je důsledné využívání mezipředmětových vazeb a integrace jednotlivých předmětů. Terénní výuka, která je nedílnou součástí mnoha předmětů, je vhodnou výukovou formou k naplnění mezipředmětových vazeb, vede ke kooperaci a spolupráci učitelů různých vzdělávacích oblastí. Ve vztahu k terénní výuce záleží jen na učitelích, jak všechny výukové aktivity převedou do Školního vzdělávacího programu. Velký prostor pro terénní výuku je jak v krátkodobých, tak dlouhodobých formách, např. při škole v přírodě. Dalo by se tedy konstatovat, že předpoklady pro uplatňování terénní výuky jsou v Českém vzdělávacím kurikulu dostatečné. Terénní výuka je však v systému zařazena převážně na základě historického hlediska a není podpořena ani zdůvodněna žádnými výzkumy a její charakter má na většině škol rovněž „historický“ a tedy dávno překonaný charakter.

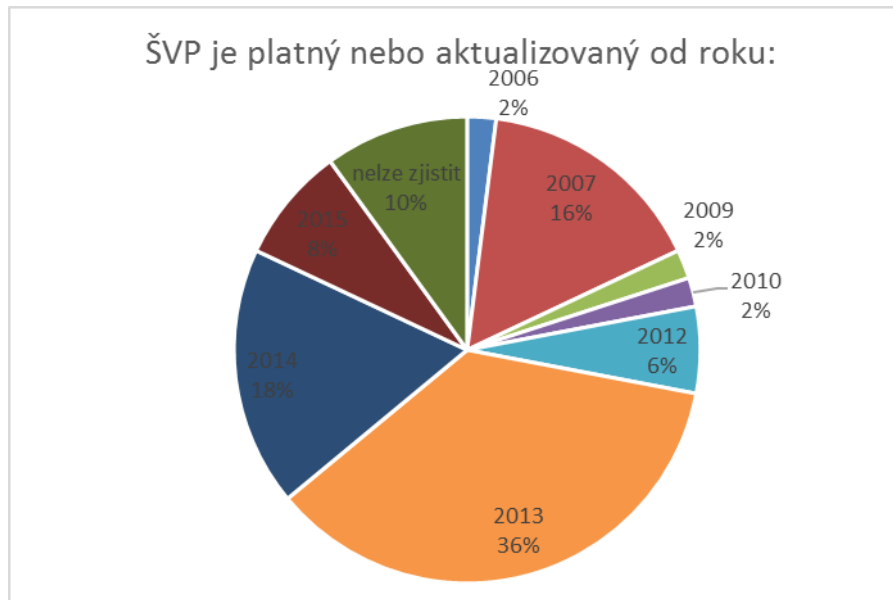
2.1.2 Analýza ŠVP modelových škol

Obsahová analýza školních vzdělávacích programů proběhla u 50 vybraných škol, z toho 40 škol sídlí v Jihomoravském a 10 v Jihočeském kraji. Důvodem výběru těchto dvou krajů bylo jednak pracoviště řešitelů řešitelského týmu (PdF MU v Brně a PdF JČU v Českých Budějovicích) a rovněž snaha o zjištění, zda se ŠVP v různých krajích mohou lišit. Česká školní inspekce totiž ve své Tematické zprávě z roku 2012 na s. 9⁵⁶ uvádí, že „K tvorbě ŠVP přistoupily některé školy formálně a doslovně opisovaly celé pasáže z RVP ZV. Takový postup dokládá neporozumění principům dvoustupňového kurikula a smyslu tvorby vlastního ŠVP. ČŠI zaznamenala i kopírování částí ŠVP jiných škol, což mohlo narušit i naplnění zásad jeho tvorby a schvalování. Řada škol z různých důvodů (např. personálních, finančních, odborně kvalifikačních) zvolila tuto cestu jako snazší řešení problémů spojených s nadměrnou administrativní zátěží, která byla pro danou fázi kurikulární reformy příznačná.“

⁵⁶ Tematická zpráva. Analýza školních vzdělávacích programů pro základní vzdělávání za období 2007–2011. Praha: Česká školní inspekce, 2012, s. 9. URL <http://www.csicr.cz/getattachment/81ecf1bd-9e36-4298-817a-3fc2eccc6198c>.

Aktuálnost ŠVP je u modelových škol různá. Nejstarší ŠVP byl zpracován v roce 2006, z roku 2007 jich pochází 8 z celkových 50. Nejčastěji byly ŠVP zpracovány nebo aktualizovány v roce 2013 – 18 škol, 9 škol zpracovalo nebo aktualizovalo ŠVP v roce 2014 a čtyři v roce 2015.

Obrázek 1: Rok zpracování ŠVP modelových škol.

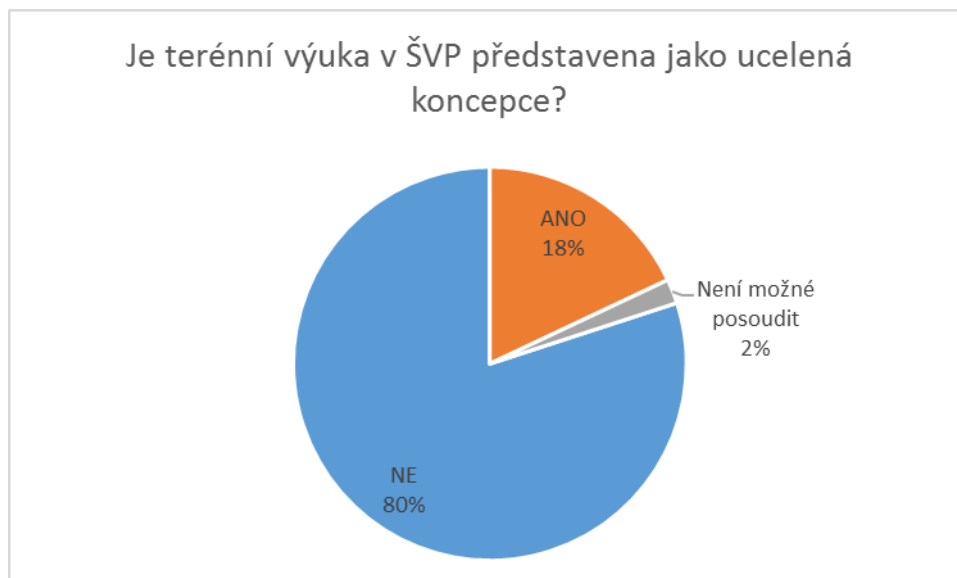

Zdroj: obsahová analýza ŠVP, autoři.

ŠVP má většina škol dostupný na webové stránce školy – ze vzorku 50 jich mělo ŠVP dostupný 42 škol (84 %), osm dalších škol poslalo ŠVP na vyžádání. Ve všech analyzovaných ŠVP byla nějakým způsobem zmíněna terénní výuka. Subjektivně pak byla hodnocena míra zastoupení terénní výuky v ŠVP. Ve 12 (24 %) ŠVP je terénní výuka zastoupena hodně (je zmiňována ve více předmětech a jsou uvedeny i další aktivity jako např. terénní výcvikový kurz, ekologický pobyt, projekty spojené s pobytem v terénu apod.), v 18 (36 %) středně a ve 20 ŠVP (40 %) málo (terénní výuka v jakékoliv formě je zmiňována jen velmi okrajově). Zastoupení terénní výuky v ŠVP mohlo napovědět např. zaměření ŠVP na environmentální výuku apod.

Pro koordinaci terénní výuky a tvorbu jejího systému je důležité, zda je terénní výuka v ŠVP představena jako ucelená koncepce, tzn., zda na sebe jednotlivé formy terénní výuky v daném předmětu navazují a jsou postupně rozvíjeny, zda existují mezipředmětové vazby nebo ucelený systém dlouhodobých forem terénní výuky. Z analýzy vyplývá, že tomu tak na převážné většině modelových škol není. Ve 40 případech (80 %) není terénní výuka představena jako ucelená koncepce, pouze v 9 případech se zdá být ucelená a v jednom případě nebylo možné ucelenost posoudit. Na žádné škole nebyl identifikován koordinátor terénní výuky (Hofmann, Trávníček, Soják 2011; British Outdoor Council 2015) obdobně jako na školách působí koordinátoři EVVO.

Obrázek 2: Ucelenost koncepce terénní výuky.

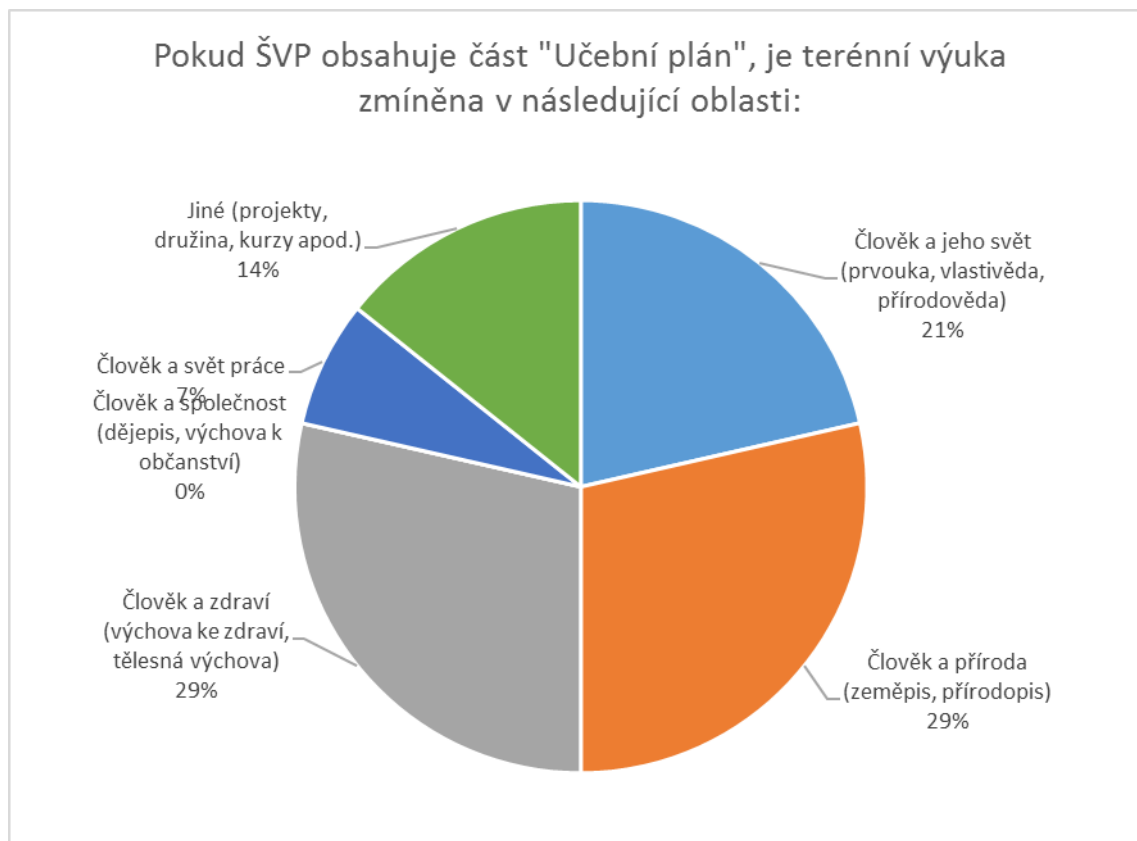

Zdroj: obsahová analýza ŠVP, autoři.

Obdobný poměr odpovědí se ukázal i u následující otázky, která zjišťovala, zda je terénní výuka zmíněna v části ŠVP nazvané „učební plán“. Pouze ve 13 případech (26 %) byla v učebním plánu zmínka o terénní výuce, zatímco v 36 případech (72 %) nebyla. V jednom případě dokonce nebyla část „učební plán“ v ŠVP identifikována. Pokud v učebním plánu zmínka o terénní výuce byla, bylo následně zjišťováno, v jaké vzdělávací oblasti byla terénní výuka uvedena. Součet uvedených odpovědí nedává součet 50, jelikož bylo možné uvést více variant současně.

Na 1. stupni ZŠ je terénní výuka zastoupena 9x ve vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět, která je jako jediná koncipována pouze pro 1. stupeň základního vzdělávání. U některých ŠVP pak byly zastoupeny konkrétní předměty – prvouka, vlastivěda a přírodověda. Z dalších vzdělávacích oblastí byly 12x zastoupeny vzdělávací oblasti Člověk a příroda (konkrétní předměty zeměpis a přírodopis) a Člověk a zdraví (předměty výchova ke zdraví a tělesná výchova). 7x byla uvedena vzdělávací oblast Člověk a společnost (předměty dějepis a výchova k občanství) a 3x Člověk a svět práce. U šesti dalších odpovědí byla terénní výuka zastoupena jinak, než ve vzdělávací oblasti, a to např. formou projektu, školní družiny, kurzů.

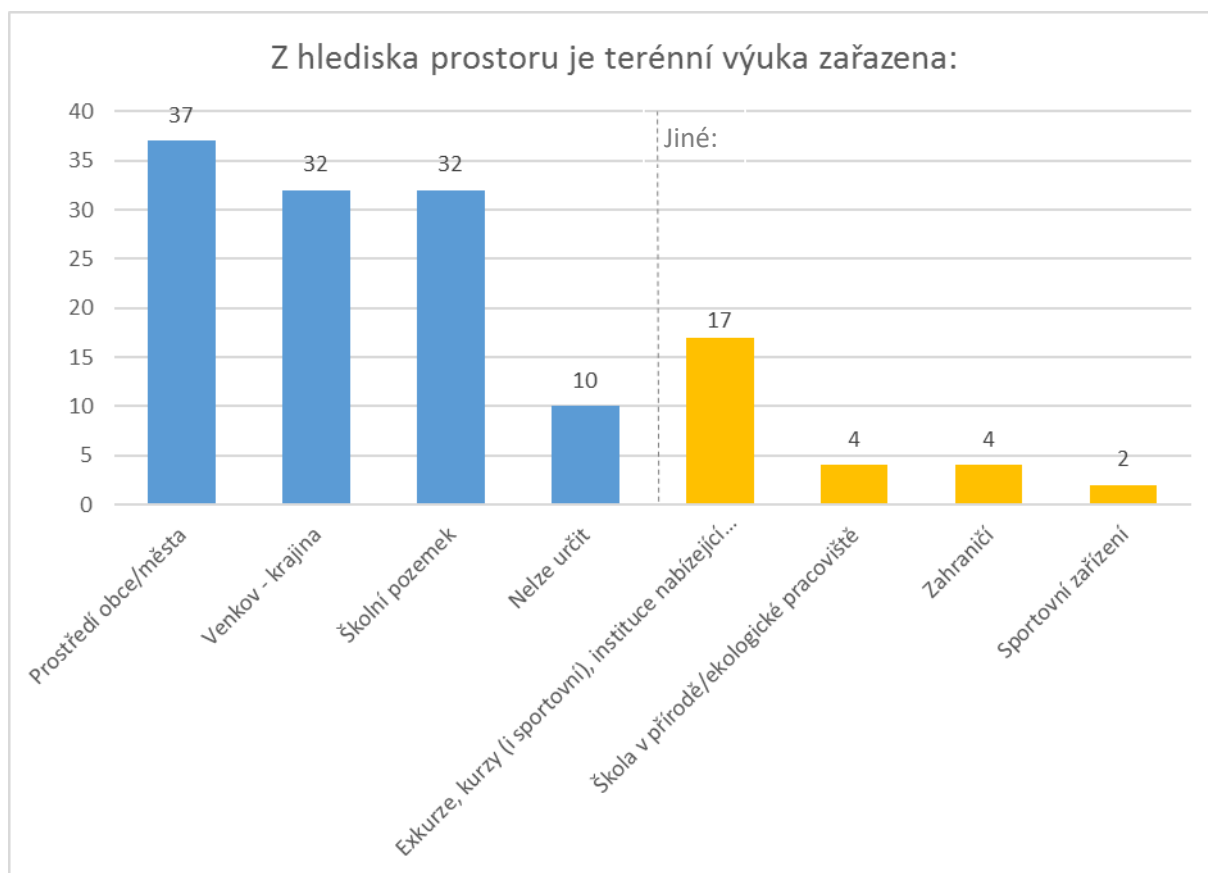
Obrázek 3: Ukotvení terénní výuky v učebním plánu ŠVP.

Zdroj: obsahová analýza ŠVP, autoři.

Daleko častěji je terénní výuka zmiňována v části ŠVP nazvané „učební osnovy“. Ve 49 případech z 50 je terénní výuka zmíněna, v jednom ŠVP nebyly učební osnovy identifikovány. Z hlediska prostoru je terénní výuka v ŠVP nejčastěji (37 případů) pojata jako výuka v prostředí obce, ve které se daná škola nachází. Ve 32 případech bylo jako místo pro terénní výuky volen venkov – krajina a rovněž školní pozemek. V 10 případech nebylo možné prostor pro terénní výuku přesně určit. Pokud byla identifikována další místa, kde školy terénní výuky pořádají, byla tato místa uvedena v možnosti jiné. V 17 případech byly uvedeny různé exkurze, kurzy (i sportovní) či návštěva institucí nabízejících programy pro školy. Ve čtyřech případech byla uvedena škola v přírodě nebo ekologický pobyt a také výjezd do zahraničí a ve dvou případech bylo uvedeno sportovní zařízení (bazén, hřiště apod.).

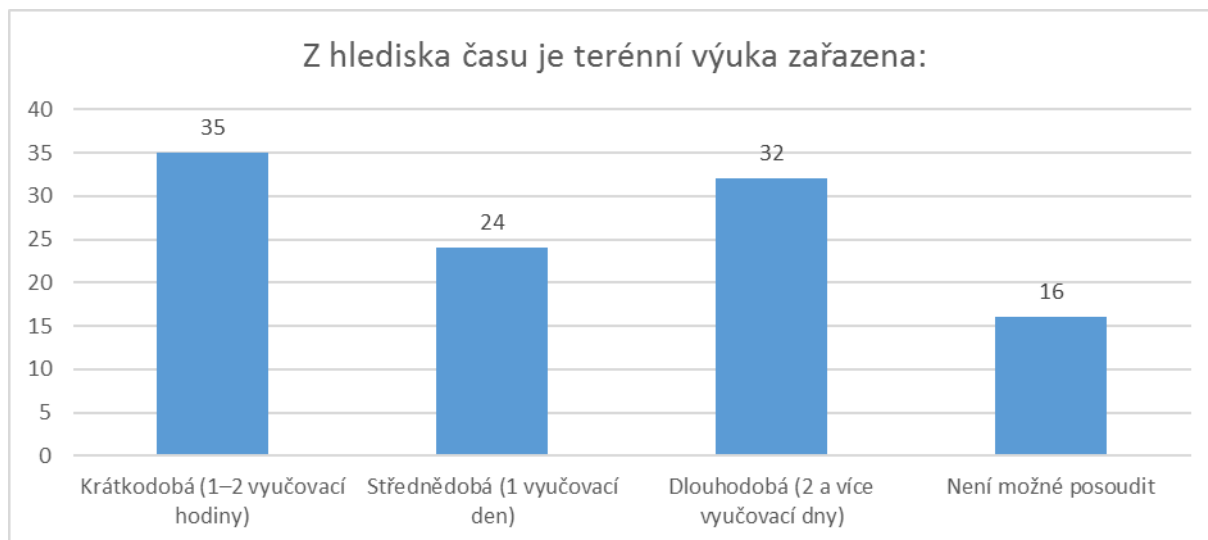
Obrázek 4: Terénní výuka v ŠVP z hlediska prostoru.

Zdroj: obsahová analýza ŠVP, autoři.

Z hlediska času byla v analyzovaných ŠVP nejčastěji – v 35 případech – identifikována krátkodobá terénní výuka, která probíhá 1 až 2 vyučovací hodiny – může se jednat o práce na školním pozemku či návštěvy výstav, muzeí apod. Ve 32 případech byla zjištěna dlouhodobá terénní výuka trvající 2 a více dní, což jsou obvykle sportovní kurzy, výlety či pobyt ve výukových/ekologických střediscích. Nejméně často – ve 24 případech – byla zmiňována střednědobá terénní výuka, která trvá jeden vyučovací den. Z uvedeného je patrné, že takřka polovina modelových škol realizuje všechny formy terénní výuky z hlediska času, ale také to, že je poměrně obtížné vymezit celý vyučovací den pouze pro jeden předmět nebo integraci předmětů v delší výukový blok, což usuzujeme z nejmenšího zastoupení střednědobých forem terénní výuky. V 16 případech nebylo možné délku trvání terénní výuky posoudit, jelikož v mnoha ŠVP není uvedena časová dotace a je nutné ji odhadovat na základě konkrétní aktivity, která může při rozdílné organizaci trvat několik hodin, ale i několik dní, např. v případě projektů.

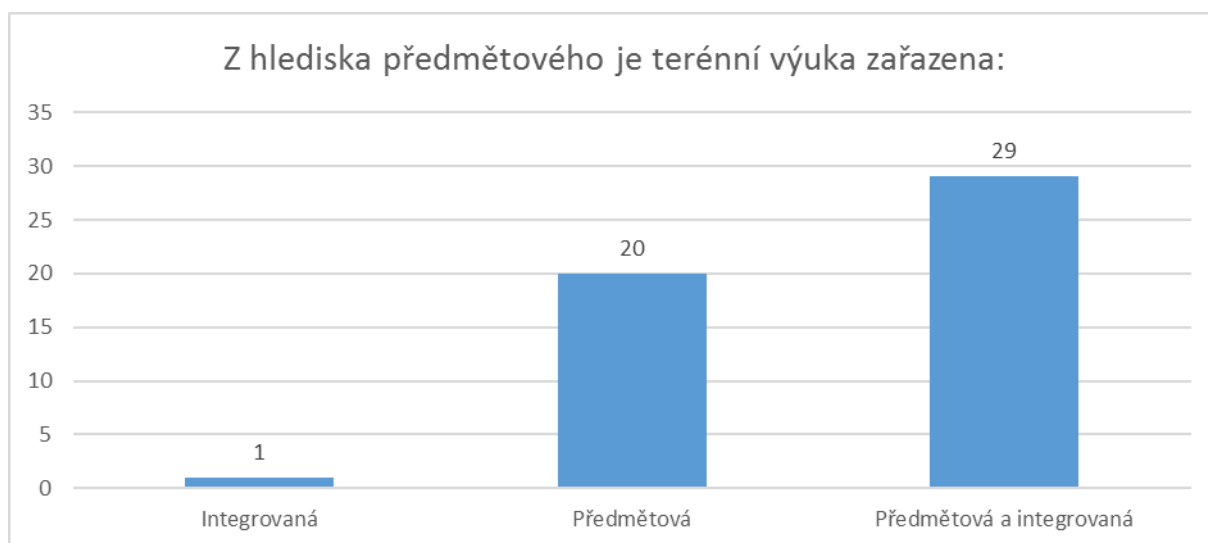
Obrázek 5: Terénní výuka v ŠVP z hlediska času.

Zdroj: obsahová analýza ŠVP, autoři.

Předchozí domněnku o integraci předmětů potvrzuje i zařazení terénní výuky z předmětového hlediska. Ve 29 případech byla sice identifikována v ŠVP zároveň předmětová i integrovaná forma terénní výuky, ale v dalších 20 případech byla uvedena pouze terénní výuka zařazená v jednotlivých předmětech. Pouze v jednom případě byla uvedena integrovaná terénní výuka.

Obrázek 6: Terénní výuka v ŠVP z hlediska předmětů.

Zdroj: obsahová analýza ŠVP, autoři.

Poměrně zajímavé je zařazení terénní výuky v průřezových tématech, kdy tato zařazení bylo identifikováno v 28 případech, v 15 případech naopak nebylo a v 7 případech nebylo možné zařazení průřezových témat posoudit. Terénní výuka se v analyzovaných ŠVP objevuje v různých formách. Pro tyto formy neexistuje standardizované označení. Každá škola si nazývá jednotlivé formy dle svých zvyklostí. Z analyzovaných ŠVP lze identifikovat některá shodná označení forem terénní výuky nebo lze najít takové formy, které jsou si svým označením podobné, a tedy pravděpodobně blízké i svým obsahem.

Nejčastěji se v analyzovaných ŠVP objevovala forma **exkurze** (49 škol z celkových 50). Zde byly zahrnuty aktivity, jako je návštěva muzeí, knihoven, výstav, divadelních a filmových představení, planetária, zoologické zahrady apod. Exkurze jako výuková forma byla zmíněna u řady jednotlivých předmětů (např. český jazyk, hudební výchova, výtvarná výchova, prvouka atd.), avšak často nebylo blíže určeno, kam se exkurze uskuteční, jakého učiva se týká, v kterém ročníku je realizována atd.

Druhou nejčastější formou terénní výuky byla **vycházka** (43 případů). Tato forma se v jednotlivých ŠVP vyskytuje v různých víceslovných označeních:

- Vycházka s pozorováním
- Vycházka do přírody
- Zeměpisná vycházka s pozorováním
- Terénní vycházka
- Přírodovědná vycházka
- Vzdělávací vycházka

Další častou terénní výukovou formou, která má stejně jako předchozí forma v jednotlivých ŠVP mnoho odlišných slovních označení je **terénní cvičení** (objevuje se v 36 případech). V analyzovaných ŠVP najdeme tato pojmenování:

- Terénní vyučování
- Praktické cvičení v terénu, v přírodě
- Terénní praxe
- Terénní výuka
- Terénní geografická výuka
- Integrované terénní vyučování
- Práce v terénu
- Přírodovědné terénní vyučování
- Výuka v terénu, v přírodě

V ŠVP byly dále identifikovány oproti předchozím zmíněným formám poměrně jasné kategorie: **školní výlet** (31 případů), **škola v přírodě** (8 případů), **adaptační / seznamovací pobyt** (4 případy).

Další velkou skupinou jsou sportovně zaměřené formy výuky v terénu. Zde byly vymezeny dvě kategorie. První kategorie se týká **sportovních kurzů / pobytů**, kde se předpokládá dlouhodobá forma výuky (vícedenní terénní výuka s pobytem mimo domov). Tyto sportovní kurzy se objevují v ŠVP v 23 případech a jedná se o: lyžařské výcvikové kurzy, letní výcvikové kurzy (vodácký, cyklistický apod.) či ozdravné pobyty. Do druhé kategorie označené jako **další sportovní aktivity** (objevují se ve 14 případech) byly zařazeny krátkodobé sportovní aktivity, které se objevují v následujících podobách: pobyt v terénu, pobyt v přírodě, turistika v přírodě, pochodové cvičení, hry v přírodě, plavecký výcvik, bruslení, sáňkování apod.

V ŠVP škol, která jsou většinou zaměřena na jazykové vzdělávání, podporují studijní výměnné pobyty či jakkoliv spolupracují se zahraničními školami, byla identifikována forma **zahraniční zájezd / studijní pobyt** (6 případů). Do kategorie **školní zájezd** (3 případy) byly zahrnuty formy označované jako tematické zájezdy či školní vlastivědné zájezdy. Forma **práce na pozemku / zahradě**, která je většinou součástí pracovních činností, byla identifikována u 7 škol. Pro úplnost zmiňme jako poslední terénní formu **dopravní výuky** realizovanou na dopravním hřišti (3 případy).

Obrázek 7: Formy terénní výuky identifikované v ŠVP.

Zdroj: obsahová analýza ŠVP, autoři.

3. Závěr

Analýza 50 ŠVP ukázala, že jednotlivé ŠVP se liší nejen kvalitou obsahu, ale také zařazením různých forem terénní výuky. Zatímco některé ŠVP obsahují detailní popis učiva včetně terénní výuky, jiné v podstatě jen plní funkci nezbytného dokumentu, který musí mít každá škola zpracovaný. Z pohledu terénní výuky je důležitý fakt, že **u řady výstupů a učiva není možné jen na základě analýzy ŠVP přesně určit, jestli terénní výuka skutečně realizována je nebo není. Uvedené aktivity je možné realizovat jak ve třídě, tak venku.** Z tohoto důvodu není ani prozatím možné potvrdit nebo vyvrátit stanovenou pracovní hypotézu, přestože prvotní výsledky spíše naznačují nízkou provázanost jednotlivých forem terénní výuky. I proto bude analýza následně doplněna řízenými rozhovory s učiteli.

Dále se u některých témat učiva zeměpisu a tělesné výchovy (tělesná výchova – učivo: turistika a pobyt v přírodě (1.–5.ročník); plavání; lyžování, snowboarding, bruslení ...; zeměpis – očekávané výstupy: ovládá základy praktické topografie a orientace v terénu; aplikuje v terénu praktické postupy při pozorování, zobrazování a hodnocení krajiny; uplatňuje v praxi zásady bezpečného pohybu a pobytu v krajině) předpokládá realizace v terénu, avšak v analyzovaných ŠVP často žádná forma terénní výuky blíže specifikována není. Lze se tedy pouze domnívat realizace učiva v terénu. Terénní výuka je však zařazena poměrně hodně i v předmětech, kde se to primárně neočekává, např. v matematice ve snaze udělat z předmětů předměty pro praxi. Nicméně zda žáci opravdu chodí v matematice do terénu, nelze z ŠVP vyčíst.

Poděkování

Příspěvek vznikl v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/0946/2015 Využívání terénní výuky na ZŠ jako specifické výukové strategie řešeného v roce 2016.

Literatura

- ČŠI (2012): *Tematická zpráva. Analýza školních vzdělávacích programů pro základní vzdělávání za období 2007–2011*. Česká školní inspekce, Praha 2012, s. 9. Dostupné z: <http://www.csicr.cz/getattachment/81ecf1bd-9e36-4298-817a-3fc2ecc6198c>
- EOC (2015): *High Quality Outdoor Learning*. British Outdoor Council 2015. Dostupné z: <http://www.englishoutdoorcouncil.org/wp-content/uploads/2049-High-quality-outdoor-learning-web-version.pdf>
- HENDL, J. (2012): *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 408 s.
- HOFMANN, E., TRÁVNÍČEK, M., SOJÁK, P. (2011): Integrovaná terénní výuka jako systém. *Smišený design v pedagogickém výzkumu: Sborník příspěvků z 19. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu*. Brno, Masarykova univerzita, s. 310–315. Dostupné z: <http://www.ped.muni.cz/capv2011/sbornikprispevku/hofmantravniceksojak.pdf>
- KNECHT, P., HOFMANN, E. (2013): K problému řazení geografického učiva ve školních vzdělávacích programech. *Informace České geografické společnosti*, roč. 32, č. 2, s. 13–25.
- LAMBERT, D., BALDERSTONE, D. (2000): *Learning to Teach Geography in the Secondary School*. Routledge Falmer, London and New York.
- OOST, K. et al. (2011): Enquiry-driven fieldwork as a rich and powerful teaching strategy – school practices in secondary geography education in the Netherlands, *International Research in Geographical and Environmental Education*, 20, č. 4, pp. 309–325. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10382046.2011.619808#.VCpvhRawSEg>